

Տրաշակերտ (աւեստ. ֆրաշոկերետի), նպար (պաշլ. նիպար), շաքանակ, շահպալութ (ն. պ. شاه پلوط), շաղիշ (հ. հնդ. շարիրա), շուշմիր (ն. պ. شمشیر), տաճկինակ (ն. պ. تاجيك) աւղ, օղ (սանսկր. աւալի) եւն:

Հ. Գ. Գ.

ԱՉԳԱՅԻՆ ԹԵՐԹԵՐԷ ԺԱՂԿԷՓՈՒՆՔ

1. «Բիւզանդիոն» թերթը: — 2. Անցողական վիճակի մէջ: — 3. Հայերէն ին տպագրութիւնը: — 4. Կեղծիքը եւ նպատակը: — 5. Նմանելի օրինակ մը: — 6. Վարձատրեալ Հայեր: — 7. Սիմֆերոպոլի երկսեռ դպրոցները: — 8. Գրական: — 9. Տառապնոց տեսական օգնութիւն: — 10. Մեծ քարերաբուծիւններ: — 11. 1895ին Ռուսաստան տպուած գրքերը: — 12. Պէտք է միթէ գաղթել: — 13. «Ար. Մամուլ» գրական մէկ «գեղարար»: — 14. Մշտնջոց ընտանեկան կեանքի մի քանի գծեր: — 15. Լրագիրներու խնդր վիճակը: — 16. Ազաթանգեղոսի աղբիւրները:

1. «Բիւզանդիոն» Թերթը: Կ'իմանանք թէ Բուզանդ էֆ. Բէշեան Բիւզանդիոն անուամբ թերթ մը հրատարակելու արտօնութիւնն առեր է: — Եւ արդեամբ իսկ Նոյեմբեր ամսոյ 4/16ին սկսաւ հրատարակուիլ. մեր ձեռքն հասած 2 թուերէն դատելով, կրնանք ապահովապէս ըսել, թէ մեծ պահաս մը կը լեցնէ «Բիւզանդիոն» իւր երեւմամբը: Հաճախեալներն չենք չափ, ազատախօս է «Բիւզանդիոն» մանաւանդ «Կոլէր» մէջ» (ինչպէս կ'ըսուի սովորաբար) կարգաւ գիտցողին: Ար շնորհաւորենք զՊր. Բ. Բէշեան, որ վերջապէս առիթ գտեր է իւր փառաբանաց հասնիլ եւ իւր խմբագրութեամբ առանձին թերթ հրատարակել:

Միայն քանի մը մանր կէտեր կը յանձնենք մեր վաղեմի բարեկամին ուշագրութեան: Ծանօթ «Բիւզանդիոն» Puzantion տառադարձել նոսմութիւն կու տայ լրագրին գիտնական գունին: Ընդհանրապէս հասած է՝ կարծենք, ժամանակը, մանաւանդ որ թերթը նոր կը հրատարակուի, ընդհանուր ուղղագրութեան հետեւելու, քանի որ Վ. Պոլսոյ առաջին թերթն ըլլալով փութով կը հրատարակէ իւր հետեւողութեան մնացեալ երկրորդական թերթերը:

Փոխանակ միշտ վիպական մասն անպակաս ընելու, զիտենք թէ գրականութեան մեծ ծառայութիւն կը մատուցանէ «Բիւզանդիոն», եթէ Վ. Պոլսոյ եւ գաւառաց սովորութիւններու եւ բարքերու նուիրէ իւր թերթեակը: Այս կողմանէ ստուգիլ նախանձելի են ուստահայ լրագիրները: Թերթին ուղղութիւնը խմբագրին վերստին ուշագրութեանը կը յանձնենք:

Յաջորդութիւն կը մաղթենք ուրեմն «Բիւզանդիոն», որուն հասցէն է. Buzant Ketchian, Constantinople, Bab Ali Djaddési, Nr. 38.

2. Անցողական վիճակի մէջ: Այս վերնագրով նախյօդուած մը կայ «Մշակի» մէջ (Թիւ 119), յորում յառաջ կը բերուի հայ ժողովրդեան երկրագործութեան մէջ ունեցած յաջողակութիւնն

ու յառաջագիմութիւնը: «Գարերի բնթացքում գործ ունենալով հողի, ջրի, անասունների հետ, հայ գիւղացին յարմարվել է իր հայրենի պայմաններին եւ շատ տեղերում հասել է զարմանալի կատարել(ազործ)ութեան, թէ երկրագործութեան եւ թէ անասնապահութեան ասպարէզում: Մեր երկրի մի քանի տեղերի ընտիր տեսակի մրգերն եւ հունդը, գիմացիւնն եւ առատաբեր հացահատիկների սերմացուները, ընտանի անասունների խնամատարութեան եղանակները, կարող են իսկապէս կատարեալ եւ օրինակելի համարվել: Չնայելով, սակայն, այդ միտքարական երեւոյթին, մենք նկատում ենք, որ մեր գիւղական ժողովուրդը կամաց կամաց յետ է մնում ժամանակակից պահանջներից եւ վարում է այնպիսի անտեսութիւն, որ չէ ապահովացնում նրա տարեկան ծախքերը, չէ տալիս գիւղացուն այնքան արդիւնք, ինչքան նա կարող է ստանալ եւ ստանում են ուրիշ երկիրներում նոյն պայմանների մէջ...» Եթէ հակառակը պատահէր, այն ատեն պէտք էր զարմանալ: Հայր կը յառաջագիմէ, բայց հարկ է նախ յառաջագիմութեան օժանդակ դիւրութիւնները, նպաստիչները գտնել. եւ վերջիններ կախում ունին՝ բնութիւնէ: Եթէ երկրագործական վարժարանները կարենար հեշտիւ յաճախել հայը, եւ ուրիշ ֆէնտիշ բիւրաւոր պայմաններ չպակսէին իրեն, իրօք այսօր կատարելագործած կ'ըլլար իւր նահապետական երկրագործութիւնն ալ. բայց յանցանքն իրը չէ...:

3. Հայերէն հին գրադարանութիւն: Տես «Ծաղկեփունջ» Նոյեմբերի, Թիւ 17: «Արեւելեան Մամուլ» մէջ (Թիւ 20) կը շարունակուի հին անյիշաւ, տակ տպագրութեանց շարքը, եւ են. 1. «Տօմար, տպ. 1718ին ի Վ. Պոլսոյ ի թաղն Պէկօղլի» (Բէշօղլու): 2. «Հոֆեար Ղեւոնդ», տպ. 1772, ի Վաղարշապատ, ի տպ. Ս. Իջմիածնի. 3. «Տեղաւոր համառօթ Բաւարան», տպ. 1794ին ի Նոր-Նախիջեւան, ի տպարանի Արղութեանց. 4. «Տրամաբանութիւն» Սիմեոն Զուլպայեցւոյ (տես «Ար. Մամուլ», Թիւ 24), որուն կից է առանձին համարաւ «Պէկօղլի» տպ. նոյնպէս 1794ին, ի Վ. Պոլսոյ, ի տպ. Յովհաննէսի եւ Պօղոսի:

4. Կեղծիք եւ նպատակը: «Արաբի» 1894—5 տարեան առաջին գրքին մէջ (էջ 153) «Ներսէս պատրիարքի» անուամբ զարմանալի կտակ մը հրատարակուած էր: Արդ Գեր. Արիստակէս Արքեպ. Սեդրակեան «Մշակի» մէջ (Թիւ 120—2) երկու բանասիրականներով ցոյց կու տայ կտակին կառեւը բնութագրութիւնը: Թէ բնաւ գոյութիւն չունէր այսպիսի կտակ մը, կրնայ դիւրաւ գուշակել Ներսէս Պատրիարքի բնութագրութիւնն ու գործունէութիւնը ճանչցողը: Արդէն ուրիշ կողմանէ ծանօթ է մեզ այդ կեղծ կտակին հեղինակը. որուն նօթ է մեզ այդ կեղծ կտակին հեղինակը. որուն անունը պարագաները չեն ներեր այժմ յայտնել:

5. Նմանելի օրինակ մը: «Արձագանդի» մէջ (Թիւ 122 եւն.) կը կարդանք հետեւեալ ազդարարութիւնը. «Տ. Հ. ից Թիֆլիս Բաւարանի Գրադարանէն եւ աժանագին ճաշարանում (վերնամիկարող են աժանագին ճաշարանում) վաճառվել է նովակի փողոց, տունն խանդավառվի) վաճառվել է իւր ալ է ու ճաշ, որ բաղկացած է մի բաժին

իւր հիւանդութիւնն անբուժելի է, առաջուց 1890 թ. Օգոստոսեան եղած ժամանակ կազմել է իւր կտակը եւ հետեւեալ նուիրաբերութիւնները արել. 1. Իւր ծննդավայրի ս. Աստուածածին եկեղեցուն 200 ռբ. 2. Գանձակի ս. Յովհաննէս Մկրտիչ ուխտատեղուն 200 ռբ. 3. ս. Էջմիածնին 200 ռբ. 4. Օգոստոսի հայոց երկսեռ ուսումն. 200 ռբ. եւ 5. Կ. Բ. ընկերութեան նոյնպէս 200 ռբ.: Հանգուցեալի այրին էլ իւր կողմից խոտացել է այդ գիւղի եկեղացական դպրոցին 200 ռբ. իսկ եկեղեցուն մի նոր շուրջառ.:

11. 1895ին Ռուսաստանի պրոպագանդիստները: «Մշակ» (թիւ 125) «Исторический Вѣстник» ամսագրէն առնելով կը հրատարակէ՝ տպուած գրքերու թիւը. Ռուսերէն լեզուաւ տպուած են 8578 գիրք. իսկ տպուած օրինակների քանակութիւնը 35,098,534. «Ուրիշ լեզուներով հրատարակված գրքերը այսպէս են բաժանվում».

Լեհերէն	918	հեղ.	2,377,759	օրին.
Հրէերէն	601	»	1,506,785	»
Գերմաներէն	296	»	510,290	»
Հայերէն	110	»	193,274	»
Վրացերէն	100	»	171,120	»

եւ այլն.:

12. Պէտք է միշտ հարկել: Բուզանդ Բէշեանի խմբագրութեամբ հրատարակուած «Բիւզանդիստ» թերթին մէջ (թիւ 2). այս խորագրով յօդուած մը կը կարդանք, որ՝ յրեղհանութիւնն առնելով, մեծ մտադրութեան արժանի է: Հսկամբերի «Ծաղկեփնջին» մէջ (թիւ 5) այսպիսի յիշատակ մը գաղթականութեան փնտռելու մասնացոյց նշանակած էինք: Կ'օրինակէք «Բիւզանդիստ» հետեւեալ տողերը: «...Ազգայինք Կ. Պոլսոյ մէջ իրենց բռնած դիրքն ոչ մէկ քաղաքի, ոչ մէկ երկրի մէջ ունեցած են երբեք: Ասիկա պատմական եւ վիճակագրական անժխտելի ճշմարտութիւն մըն է: Թէ թիւի կողմանէ, թէ պետական, վարչական, ընկերական յաջողութիւններով, նոյն իսկ կրթական, գրական, խմբական կարողութիւններով Հայք Կ. Պոլսոյ մէջ շատ ազդեցիկ կացութեան մը տէր եղած էին՝ շնորհիւ... իրենց յարատեւ աշխատասիրութեան, կանոնաւորութեան, իրենց գործնական խմբական, բարոյական ձիւղերուն...: Հիմակ, ընկերական եւ անհատական այս գերազանց առաւելութիւնները ձեռքէ հանելէ առաջ, զորս մեր միջակայքէն, Յայնէն, Հրեանէն, Եւրոպայի քաղաքներէն պարտաւոր են ինչպէս, պէտք չէ որ երկու, երեք անգամ մտախնայ, աղէկ մը մտախնայ: Ամենայնիւ հաւան ենք այս տողերուն, քանի որ կը կարդանք ամէն օր պատգուականութեան թշուառ վիճակին թէ՛ Եւրոպա եւ թէ՛ Ամերիկա, եւ շատերուն իսկ ականատես եղած ենք եւ — կ'ըլլանք:

13. «Ար. Մարտի» գրական մէկ «գէնիոյց» — Ինչ զարմանալի մարդիկ ենք Հայերս...: Ի պէտքս զրական լուսաւորութիւն, խղճահար քննադատութիւն, մանր ուսումնասիրութիւն եւ այլն, անուններն ոգւով չափ կը պաշտպանենք, իսկ երբ է գործնականին այս գէնիւքը մերձեցընենք նոյն իսկ մեր վրայ կամ աւելի մեր համարաձիւ վրայ, հոն

միշտ ազգասիրութիւնն, կոյր ինքնագովութիւնն եւ... մեծամտութիւնը կը կապէ կը կաշկանդէ մտքերը: Այն անոր զլխուն, որ համարձակի պնդել թէ «այս ինչը՝ կամ անգիտութեամբ կամ գիտմամբ խեղաթիւրած է պատմագրութիւնն», հոն այլ եւս չենք կրնար մեր «ըզեղելը» իւր ամանին մէջ պահել, այլ հոն թափելով յաշաց, եւ բոցաշունչ՝ մեր թեւարկութեան տակ առնուլ կը ճգնինք այն պատմաբանը, հեղինակին, եւ այլն: Պր. Գր. Խալաթեանց հրատարակեց իւր «Հայկական վէպը», եւ ահա մտքերը շփոթեցան. քանի մը տարիէ ի վեր Արարիկը կը քննէ, կը հետազոտէ Ս. Խորենացոյ աղբիւրներն, եւ ահա «Սրբապրծութիւն» գրքէնով հոն ու մեր կը թափուի երկուքին ալ գլուխը: Լաւ բացատրենք մեր միտքը. կարելի է շատ կէտերու մէջ երկու գրագիտաց ալ համամիտ չըլլանք. բայց «բացադանչութիւններով, հարիւր անգամ կրկնուած տկար փաստերը» կրկնելով այն գիտնականաց հետազոտութեանց սխալ կամ վրիպական ըլլալը չի ցուցուիր: Գիտութեան մէջ ազգասիրութիւն որոնելը կը կոչուի — chauvinisme. Եթէ պատճառի դէմ պատճառ ունիք, կրնաք խախտել ձեր հակառակորդին ըսել ուղածը, բայց մեր ազգային աւանդութեանց հակառակ իրականութիւններ երբ յերեւան կը հանուին, ի դուր է «անկողմնակալ եւ հայասեր հիմ» փրձառել: Ճշմարիտ հայասեր հիմն իսկ կը պահանջէ, որ վերջապէս գիտնանք թէ որչափ է մերը, եւ որչափը՝ օտարին, գիտնանք թէ «բնական են մեր կրած փետուրներն» թէ՛ եւ աղաւառ, բայց ոչ անպարծիկ ընդունայնամասնութեամբ սիգանք ու սեթեւեթինք նազելով՝ «մեր վրայ առած սիրամարդի փետուրներով»: Ուրախութեամբ իսկ կը հետեւինք Հայաստանի Պ. Տէրպոլոսեանի նկատմամբ ըրած խուզարկութեանց, եւ ուրախ ենք, որ «ամէն բան կոյրկուրայն կլլելու» շրջանէն անցեր է հայ գրականութիւնը, բայց Հայաստան «հայասեր» ըլլալուն համար, a priori հաստատել թէ ջախջախիչ են իւր ազգայնացներն, այս՝ գիտնական անունը զանալ ըսել է Հայաստան, եւ պարզապէս հայասիրութեան գիշար տալ իրեն, եւ զայս թող գիտնայ Պր. «Գրական — զեկուցագրողը» թէ նոյն իսկ անիրաւութիւն է, որ կը հասցընէ Հայաստան...: Անշուշտ Պ. Տէրպոլոսեան նկատողութեան պիտի առնու իրեն հաստատածին դէմ յառաջ բերուած պատճառները, բայց կը զգուշացընենք «գրական զեկուցներ» գրողն, որ իւր հետազոտութեանց մէջ՝ ազգային պատմութեան շատ մը երեւակայական կէտերու խախտալ ըլլալը պատճառներով իսկ հաստատողը՝ «զուրկ յազգասիրութեան» չհամարի. վստիք «գիտութիւնը հայրենիք չունի», եւ չափաւոր եւ անմիտ ազգասիրութիւնը — ծիծաղելի կ'ընէ զմարդ:

14. Մշեցոյց ընդհանրական կեանքի մի քանի գծեր: Գարձեալ Ա. Կ. է որ կը խօսի. Նոր-Գար, թիւ 187. (տ. «Ծաղկեփնջին» նոյ. թ. 6.) եւ յառաջ կը բերէ Մշեցոյց նահապետական կեանքը, իշխանութեան փոխանցումը: Շատ ճիշդ կը գտնենք այս հետեւեալ փոխանցումը. «Յայտնի է, որ մայրերը առ հասարակ աւելի սեր ունին իրենց որդոց ուսման տարւո

